

1988-1989 Yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycanlılara Yönelik Etnik Temizleme Politikası

Umud ORUJOV*

Öz: Bu çalışma, 1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Erivan'dan tehcirini ve bu dönemdeki etnik çatışmaları incelemektedir. Sovyetler Birliği'nin çöküş süreciyle birlikte, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki tarihsel gerginlikler, bölgedeki etnik çatışmaları derinleştirmiştir. Özellikle 1988 yılında başlayan olaylar, Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların göç etmesine yol açmıştır. Bu sürece şiddetin yanı sıra ayrımcılık ve insan hakları ihlalleri eşlik etmiştir. Azerbaycanlıların bölgedeki varlığını Ermeniler için bir tehdit olarak gören Ermenistan tarafı, onların göçe zorlanmasını bu sebeple izah ederken Azerbaycan tarafı, etnik temizlik ve soykırım girişimi olarak değerlendirmiştir. Her iki taraf da farklı fikirler sunarak yaşanan olayların meşruiyetini sorgulamaktadır. Makalede, tehcir olaylarının tarihsel arka planını ve gelişen süreçleri inceleyerek, akademik bir bakış açısıyla iki ülkenin iddialarını somut ve soyut örneklerle analiz ederek, bu çatışmaların kökenlerini, dinamiklerini ve sonuçlarını derinlemesine ele almayı amaçladık. Bu bağlamda, etnik kimlik, milliyetçilik ve uluslararası ilişkiler teorileri temel alınarak Ermenistan'ın Azerbaycan'ı suçlamaları, tarihî olayların yorumlanması ve her iki tarafın konu ile ilgili anlatıları değerlendirilmiş, çatışmanın günümüzdeki yansımaları tartışılmıştır. Çalışmada tarama yöntemi kullanılmış ve elde edilen veriler üzerine tarihsel ve karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Örnek vaka olarak Sumgayıt Hadiseleri (1988) ve Ermenistan'da Azerbaycanlılara yönelik şiddet olayları detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tehcir, Azerbaycan, Ermenistan, etnik çatışma, Sumgayıt Hadiseleri.

The Policy of Ethnic Cleansing by Armenia Against Azerbaijanis in 1988–1989

Abstract: This study examines the deportation of Azerbaijanis from Yerevan in 1988–1989 and the ethnic conflicts during this period. With the collapse process of the Soviet Union, historical tensions between Armenia and Azerbaijan deepened the ethnic conflicts in the region. Especially the events that began in 1988 led to the migration of Azerbaijanis living in Armenia. This process was accompanied by violence, discrimination, and human rights violations. While the Armenian side, perceiving the Azerbaijani presence in the region as a threat, explained the forced migration of Azerbaijanis on this basis, the Azerbaijani side regarded this deportation as an act of ethnic cleansing and an attempted genocide. Both sides presented different viewpoints, questioning the legitimacy of the events. In this article, by examining the historical background and developments of the deportation incidents, we aim to analyze the claims of both countries from an academic perspective through concrete and abstract examples, and to thoroughly address the roots, dynamics, and consequences of these conflicts. In this context, based on theories of ethnic identity, nationalism, and international relations, Armenia's accusations against Azerbaijan, the interpretation of historical events, and the narratives of both sides on the issue have been evaluated, and the present-day reflections of the conflict have been discussed. The study employs the scanning method, and a historical and comparative analysis has been conducted based on the data obtained. As a case study, the Sumgait Events (1988) and the acts of violence against Azerbaijanis in Armenia have been examined in detail.

Keywords: Deportation, Azerbaijan, Armenia, ethnic conflict, Sumgait Incidents

* Doktorant, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Gazetecilik Bölümü, umudorujov@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-0347-3001>.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 08-04-2025

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 28-06-2025

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.59305/ijvuts.1672068

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Orujov, U. (2025). 1988-1989 Yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycanlılara Yönelik Etnik Temizleme Politikası, Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi, 7 (2), 207-224. <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1672068>

***Dergimizde yayımlanan makaleler CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Giriş

Tehcir, bir halkın veya etnik grubun zorla bir yerden başka bir yere göç ettirilmesi sürecidir ve tarih boyunca birçok toplumu derinden etkileyen trajik olaylara yol açmıştır. Bu süreç etnik temizlik, soykırım veya kitlesel göç ile ilişkilendirilse de daha geniş anlamda toplumsal huzursuzluk, şiddet ve insan hakları ihlalleriyle de bağlantılıdır. Bu çalışmada ele alınan tehcir süreci, yalnızca kitlesel göç ya da etnik temizlik olarak değil, aynı zamanda belirli bir etnik grubun sistematik dışlanması ve hedef alınması bağlamında değerlendirilmektedir. Etnik temizlik ve soykırım kavramları, devlet politikaları veya organize gruplar aracılığıyla gerçekleştirilen planlı yok etme süreçlerini kapsamaktadır (Staub, 1989; Kuper, 1981). Bu vakada ise tehciri ayırt edici kılan unsur, ayrımcılığın yalnızca fiziksel zorlamayla değil, aynı zamanda kurumsal ihmaller, toplumsal dışlama ve tehdit atmosferi ile birlikte yürütülmüş olmasıdır. Dolayısıyla yaşananlar, etnik temizlikten ziyade, daha karmaşık ve çok boyutlu bir toplumsal çatışma sürecinin parçası olarak okunmalıdır. 20. yüzyılın son çeyreğinde, Sovyetler Birliği'nin çöküş süreciyle birlikte etnik ve milliyetçi gerilimler, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında daha belirgin hâle gelmiş ve bu durum, özellikle Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde şiddetli çatışmalara yol açmıştır. 1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan tehciri, bir göç hareketi olmanın ötesine geçmiş, bu olay, her iki halk arasında derinlemesine bir etnik gerginliğin, karşılıklı düşmanlığın ve milliyetçiliğin bir yansıması olarak tarihe geçmiştir (Nazim, 2013). Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte artan etnik milliyetçilik akımlarının etkisiyle Ermenistan'daki Azerbaycanlı nüfus, silahlı Ermeni çetelerinin şiddetli saldırılara uğramış ve kitlesel olarak göçe zorlanmıştır. Bu olaylar, etnik kimliklerin, ulusal anlatıların ve toplumsal hafızaların ne kadar iç içe geçtiği ve bu dinamiklerin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü gözler önüne sermiştir.

Zorunlu göç, yalnızca bireylerin yer değiştirmesi değil, aynı zamanda toplumsal yapılar ve ulusal kimliklerin yeniden şekillendiği, kalıcı izler bırakan bir süreçtir (Asker, 2015). 1988-1989 olayları sadece Ermenistan ve Azerbaycan'da değil, Kafkasya'nın tamamında yerel ve ulusal tüm dinamikleri harekete geçirmiştir. Ermenistan'da Azerbaycanlıların zorla göç ettirilmesi, bölgedeki etnik gerginliklerin sadece geçici bir kriz olmadığını, aynı zamanda uzun vadeli sosyo-politik değişimlere yol açacak bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, 1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan tehcirini ve bu dönemdeki etnik çatışmaların dinamiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, zorunlu göç sürecinin sadece bir etnik temizlik ya da kitlesel göç olayı olarak değil, aynı zamanda etnik kimliklerin ve milliyetçi anlatıların çatışmaya nasıl zemin hazırladığına dair derinlemesine bir analiz olarak ele alınmıştır. Ayrıca, bu olayların ulusal kimlikler üzerindeki etkileri, toplumsal yapılarla ilişkisi ve

bölgedeki etnik gerginliklerin derinleşmesine nasıl katkı sağladığı araştırılmıştır. Tehcir süreci, hem Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri hem de bölgenin tarihsel gelişimini şekillendiren önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1. Ermenistan ile Azerbaycan Arasındaki Etnik Çatışmaların Tarihsel Arka Planı

Kafkasya, tarih boyu, farklı etnik grupların, kültürlerin ve dinlerin bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. Ermeni sorunu, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu bölgenin en önemli ve tartışmalı meselelerinden biri hâline gelmiştir. Bu sorunun tarihî, Ermeni nüfusunun Kafkasya'daki yerleşimi, Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar Devleti arasındaki stratejik çekişmelerle şekillenmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Ermeniler, Rusya, Osmanlı ve İran arasında farklı yönlerde hareket ederek siyasi ve kültürel olarak kendi varlıklarını güçlü bir şekilde hissettirmeye başlamışlardır. Bu dönemde, Rusya'nın Ermenilere karşı geliştirdiği özel politikalar, özellikle Ermeni nüfusunun Rus topraklarında ve Kafkasya'da yoğunlaşmasına yol açmıştır (Arzumanlı ve Mustafa 1998, s. 12-13). 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması ve 1830'larda başlayan Ermeni göçü, Rus İmparatorluğu'nun Ermenileri Kafkasya'ya yerleştirme politikasının bir parçasıydı (Shavrov, 1911). Çarlık Rusyası'nın Ermenileri bölgeye yerleştirdiği sıralarda, Osmanlı ve Kaçar Devleti'ndeki Ermeni nüfus da çeşitli isyanlarda yer aldılar. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar Devleti ile Ermeniler arasında karşılıklı güvensizliğe yol açarken Ermenilerin Rusya ile olan ilişkilerinin güçlenmesine neden olmuştur.

Rusya'nın Ermeni nüfusunu Kafkasya'ya göç ettirme siyaseti, bölgenin demografik yapısını ciddi şekilde değiştirmiştir. Ermenilerin özellikle Tiflis, Batum ve diğer Kafkas şehirlerine yerleştirilmesi, bölgedeki etnik dengeyi sarsmıştır. Bu göç, Azerbaycan ve Gürcistan'daki nüfus yapısında önemli değişikliklere yol açmış ve zamanla Ermeni nüfusu, bölgenin en etkili etnik gruplarından biri hâline gelmiştir. Kafkasya'ya getirilen Ermeni ailelerinin özellikle Azerbaycan topraklarında ikamete tabi tutulması yerel halkla Ermeniler arasında etnik karışıklıkların çıkmasına kapı aralamıştır. Bu politika, Çarlık Rusyası'nın, Kafkasya'da Azerbaycanlıların egemenliğini tehdit eden, demografik üstünlük kurma çabalarının bir parçasıydı (Mustafa-zade, 2006, s. 187).

Ermeniler ile Azerbaycanlılar arasındaki ilk büyük çatışmalar, 1905-1906 yıllarında başlamıştır. Bu dönemde, Rusya'da yaşanan devrimci hareketler ve etnik milliyetçiliğin yükselmesi, Kafkasya'daki Ermeni ve Azerbaycanlılar arasındaki gerilimleri daha da tırmandırmıştır. Azerbaycan'ın özellikle Bakü ve çevresindeki şehirlerinde, Ermeni ve Azerbaycanlılar arasında patlak veren şiddetli çatışmalar olmuştur (Sariahmetoğlu, 2006, s. 112). Bu olaylar iki halk arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve daha sonra yaşanacak

silahlı büyük kavgaların temellerini atmıştır. 1905-1906 olayları, Ermeni milliyetçiliği ve Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketlerinin erken örnekleridir ve her iki halkın karşılıklı güvensizliklerini pekiştirmiştir.

Ermeni bolşeviklerinin liderlerinden olan, aynı zamanda 1905 yılı olaylarına tanıklık eden Arutyunyan, “Vospominaniya” (Anılar) adlı eserinde kişisel deneyimlerini ve anılarını anlatmaktadır.¹ Bu eser, özellikle Ermenistan tarihi, kültürü ve toplumsal dinamikleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ermeni Bolşeviklerinin liderlerinden olan Arutyunyan, kendi anılarında 1905 yılı olayları hakkında şunları yazmaktadır:

1905 yılının başlarında Taşnakların silahlı askerleri Mavzeristler (mavzerciler) “Azerbaycanlıları öldürebildiğin kadar öldür, yağmala” sloganı ile yok etme kampanyası başlatmışlardı. Taşnaklar Ermeni köylerine dağılarak katliam konuşmaları yaptılar. Köylüleri ellerine silah alarak Ermenilerin “onurunu ve hayatını korumaya” çağırdılar, Ermeni nüfusunu Azerbaycanlılara karşı silahlandırmaya çabaladılar. Taşnak eşkiyaları yağma yaptılar, sivil halkı öldürdüler, onların köylerini ateşe verdiler. Taşnaklar, askeri muhimmat konusunda hiçbir sıkıntı çekmemişlerdi. Ermeni Piskoposları Horen ve Suren tarafından yetkili kılınan heyet Çarlık Rusya'nın Kafkasya Valisi Vorontsov-Daşkov'un özel izniyle silahlandırılmışlardı. Taşnak Mavzeristlerin humpapeti (komutanı) Sumbat'ın Azerbaycanlıları nasıl da gaddarlıkla öldürdüğünü kıvançla Ermenilere anlattığının tanığı oldum (Artunyan, 1956, s. 47).

Ermenilerin Azerbaycan'daki nüfusu arttıkça bu durum Azerbaycan halkı ile Ermeni nüfusu arasında büyük bir çatışmaya neden olmuştur. Şöyle ki Ermeni çetelerin Mart 1918 tarihinde Bakü şehrinde Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirdikleri kitlesel katliam, “1918 olayları” olarak tarihin kanlı sayfalarına geçmiştir (Sarıahmetoğlu, 2006, s. 84). Bu olaylar, Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında derin yaralar açarak iki taraf arasındaki düşmanlıkları daha da pekiştirmiştir. Ermeniler, Kafkasya'daki varlıklarını daha kalıcı hâle getirmek için 1918-1920 yıllarında Azerbaycan topraklarında yerel halka karşı bu tür saldırılarını daha da artırmışlardı.

Ermeni müellif A. A. Lalayan, 1918-1920 yıllarındaki hadiseleri makalesinde şöyle özetlemiştir:

Taşnaklar 1918-1920 yıllarında Azerbaycanlı nüfusu yok etmeye çalışmıştır. İki yıllık hâkimiyetleri döneminde taşnaklar Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıları öldürüyor, yağmıyor ve köylerini, kasabalarını ateşe veriyorlardı. 1920 yılının Mayıs ayında “Müslümanlar bizim düşmanımızdır” sloganı ile Azerbaycanlıların meskunlaştığı köyleri bombalayarak silahsız ve masum insanları katlettiler (Lalayan, 2006, s. 2).

1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Ermeni sorunu ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ile olan sınırlarında ve özellikle Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusunun varlığına karşı büyük bir tepki göstermiştir. Azerbaycan halkı, Ermenilerin Karabağ ve Zengezur'a olan toprak taleplerini reddederek Ermeni nüfusunun bölgedeki etnik yapıyı bozduğuna inanmıştır (Həsənli, 2010, s. 78). Bu dönemdeki gerginlikler, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan önceki Ermeni-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi, Güney

¹Mavzeristler (Mavzerciler) adlandırılan silahlı çeteleri

Kafkasya'da sınır belirleme ve toprak meselesini önemli bir gündem hâline getirmiştir (Bayramov, 2020, s. 385). Bu dönemde Ermeni heyeti ile yapılan Batum görüşmelerinde, Azerbaycan, Aleksandropol Guberniyası'nda bir Ermeni devleti kurulmasına onay vermiş, Ermeniler ise bunun karşılığında Dağlık Karabağ'daki taleplerinden vazgeçmişlerdi (Həsənlı, 2009, s. 154).

Bu tarihsel anlaşmazlıklar, günümüzde de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. İrevan'ın Ermenilere verilme konusunun, her iki ülkenin ulusal söylemlerinde Sovyetler döneminde de, bu gün de sıkça tartışılması, hem tarihsel hem de siyasi olarak bu dönemdeki müzakerelerin ve sınır belirleme sürecinin ne kadar hayati olduğunu göstermektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Ermenilere karşı uğruna mücadele verdiği Zengezur bölgesi, Sovyet işgali sonrası Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'a verilmiştir. Ermenilerin, 20 yüzyılın başlarından itibaren Zengezur'u silah gücüyle ele geçirmek istedikleri bilinmektedir. Bu maksatla 1905-1906 yıllarında bölgeye saldıran Ermeni silahlı çeteleri, Zengezur'un kırk üç Müslüman köyünü yakıp yıkmışlardı. Bu süreç, bölgedeki uzun vadeli toprak anlaşmazlıklarının temellerinin atılmasına yol açmıştır. 1920'lerde ise Ermenistan, bölgenin batı kısmını ilhak etmeyi başarmıştır (Zavaryan, 2018, s. 36-40). Bu olaylar, bugünkü Dağlık Karabağ çatışmasının tarihsel temellerini atmış ve bölgede ulusal kimliklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

2. 1988-1989 Yıllarında Azerbaycanlılar'ın Ermenistan'dan Tehciri ve Sonuçları

1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan zorla göçe tabi tutulması, Sovyetler Birliği'nin son döneminde yaşanan etnik çatışmaların en acı örneklerinden biridir. Bu olaylar, sadece Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini de derinden etkilemiştir (Aleskerov, 2007). Gorbaçov'un başlattığı reformlar, hem Sovyet toplumunun demokratikleşme sürecini hem de milliyetçi akımların yükselmesini tetiklemiş, Ermenistan'da ve Azerbaycan'da etnik milliyetçiliğin ve şovenizmin güç kazanmasına yol açmıştır. Azerbaycanlıların Ermenistan'dan tehcirine şiddet ve insan haklarının ihlali eşlik etmiştir (Asker, 2015).

Sovyetler Birliği'nde 1985 yılında Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle başlatılan "Perestroyka" (yeniden yapılandırma) ve "Glasnost" (açıklık) reformları, Sovyet sisteminde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu reformlar, ekonomik ve politik alandaki yapısal değişikliklerin yanı sıra daha fazla özgürlük ve açık iletişim anlayışını beraberinde getirmişti. Ancak, bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri, Sovyet halkları arasındaki milliyetçiliğin güçlü bir şekilde ifade edilmeye başlanmasıydı. Özellikle Kafkasya bölgesindeki Ermeni ve

Azerbaycanlılar, kendi ulusal kimliklerini yeniden tanımlamaya çalışırken bu süreç, bölgedeki etnik gerilimleri derinleştirmiştir.

1983 yılında Ermenistan, "Ermeni Soykırımı" olarak adlandırdığı olayların yıldönümünde Azerbaycan halkına yönelik saldırılarda bulunmuştur. Sorunlar, 1987 yılına kadar devam etmiş ve Ekim ayında Erivan'da yapılan mitingde Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması talebiyle doruk noktasına ulaşmıştır (Gömeç, 1999, s. 38). Bu bağlamda, Ermenistan ve Azerbaycan'daki milliyetçi hareketler, 1988'deki olayların patlak vermesine neden olmuştur (Kılavuz, 2019). Ermeniler arasında milliyetçilik akımlarının artması Ermenistan'da ikamet eden Azerbaycanlı nüfusu da yakından etkilemiş ve onlara karşı duyulan düşmanlığı daha da körüklemiştir. Ermenistan'da, Ermeni şovenizmi ve "büyük Ermenistan" idealine dayalı görüşler, Azerbaycanlılar üzerinde baskı yaratmış ve zorla ana yurtlarından tehcir edilmelerine yol açmıştır. 1988 yılında, Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Azerbaycan'a karşı ayrılıkçı girişimlerde bulunmaları, Azerbaycanlıların Ermenistan'dan zorla göç ettirilmesinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Ermeni milliyetçileri, Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfusunun Azerbaycan'dan bağımsız olma talebini gündeme getirmiş, bu da Ermenistan'daki Azerbaycanlılara yönelik şiddeti tetiklemiştir. Dağlık Karabağ'daki bu etnik çatışma, bölgedeki diğer Ermeni ve Azerbaycanlı nüfusları da derinden etkilemiştir. Nitekim, günümüzde belli sayıda Ermeni nüfus hâlâ Azerbaycan'da yaşamlarını sürdürmektedir. Bu yüzden etnik temizliğin Ermenistan tarafından Azerbaycanlılara karşı yürütülen bilinçli bir politika olduğu bilinmektedir (Acicbe, 2020, s. 40). Ermenistan'da, Azerbaycanlılar hedef alınarak Azerbaycan'ın bu bölgedeki varlığı tehdit edilmiş ve bu durum, Azerbaycanlıların göç ettirilmesine yol açmıştır. Ermenistan'da Azerbaycanlılara yönelik şiddet olayları Azerbaycanlı nüfusun kitleler hâlinde yurtlarını terk etmesi ile sonuçlanmış ve bu durum Azerbaycan'ın bu bölgedeki siyasi varlığını tehdit eder hâle gelmiştir. Kısa süre sonra Ermenistan'dan topluca tehcir edilen Azerbaycanlıların bir kısmı bu zorlu göç sırasında öldürülmüş, diğerleri ise çeşitli insan hakları ihlaline maruz kalmışlardır (Mustafayev, 2015, s. 114).

1988-1989 yıllarında, Azerbaycanlıların Ermenistan'da maruz kaldığı durum, insani ve psikolojik bir terör olarak değerlendirilmektedir. Tehcirden önce Azerbaycanlıların Ermenistan'da çalışma imkânları ellerinden alınmış, çocukları eğitim haklarından mahrum bırakılmış, ayrıca Azerbaycanlı nüfus ekonomik baskı altına tutulmuştur. Ayrıca su, elektrik, gaz gibi temel hizmetler kesilmiş, yaşam koşulları dayanılmaz hâle getirilmiştir. Bu durum, hem psikolojik bir baskı hem de fiziksel şiddet ile desteklenmiştir. Ermeniler, Azerbaycanlıların evlerine önce düşük fiyatlar teklif ettikleri hâlde daha sonra tehditlere başvurarak evlerini terk etmelerini talep etmiş, bundan bir sonuç alamadıkları durumlarda ise evlerini tahrip ederek

kullanılamaz duruma getirmişlerdi (Mustafa, 2013). Azerbaycanlılara ait köy ve mahalleler, bu şiddet olaylarının ardından boşalınca bu yerlere Ermeniler yerleştirilmiş ve böylece bölgenin tedricen Ermenileştirilmesine başlanmıştır. Özellikle Ermenilerin sayıca fazla olduğu bölgelerde, Azerbaycanlıların durumu oldukça kötüleşmiştir. İnsanlar, kendilerini savunmak için gece boyunca silahlanmış ve bekçilik yapmışlardır (Mustafayev, 2015, s. 128). Ancak, 1988 yılının Kasım ayının sonlarında Ermeniler, tüm Ermenistan genelinde Azerbaycanlıların köylerine yönelik yoğun bir saldırı başlatmışlardır. Bir hafta içerisinde tüm Azerbaycanlı köyleri boşaltılmış, mal varlıkları ellerinden alınmış ve direnenler katledilmiştir. Azerbaycanlılar, Ermenilerin bu katliamından kurtulmak için zorlu kış şartlarında kıyafetlerini bile almaya fırsat bulamadan dağlara ve ormanlara kaçmak zorunda kalmışlardır. Ölüm ve donma olayları yaşanmış, birçok insan bu süreçte psikolojik olarak yıkılmıştır. 1988 yılında meydana gelen bu olaylarda 127 Türk'ün Ermeniler tarafından darp edilerek, yakılarak veya silahla vurularak öldürüldüğü kaydedilmiştir. Bu olaylardan en trajiği ise Vartan Köyü'nde on iki Azerbaycan Türkünün Kasım 1988'de yakılarak öldürülmesidir. Araştırmacı Arif Yunusov'un mültecilerle gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda ölü sayısının 216'ya ulaştığı tespit edilmiş, bu kayıplar arasında yolda donarak ölenler, intihar edenler ve hastanelerde hayatını kaybedenler de bulunmaktadır (Wall, 2013, s. 87).

1990 yılında Azerbaycan Kaçkınlar Derneği tarafından hazırlanan belgeler ve tanık ifadelerine göre 1988-1990 yılları arasında Ermenistan'da 216 Azerbaycanlı, etnik çatışmaların bir sonucu olarak katledilmiştir. Bu kayıtlara göre ölümler farklı nedenlerle gerçekleşmiştir. 52 kişi, aldığı yaralar nedeniyle yaşamını yitirmiştir. 34 kişi işkence edilerek öldürülmüş, 20 kişi ateşli silahlarla katledilmiştir. 15 kişi yakılarak, 8 kişi araç çarpması sonucu, 9 kişi ise yolda kaza geçirerek hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, 7 kişi tıbbi suistimal sonucunda ölmüş, 9 kişi yaşadığı travmalardan dolayı kalp krizi geçirmiştir. 2 kişi intihar ederken 1 kişi asılmıştır. 2 kişi araç patlaması, 1 kişi elektrik akımına kapılarak, 1 kişi ise boğulma sonucu yaşamını yitirmiştir. 6 kişi kaybolmuş, 20 kişi hastanede kaybolmuş, 48 kişi ise dağlık alanda kar fırtınasında hayatını kaybetmiştir (Mustafa, 2013, s. 44).

2.1. Sumgayıt Hadiseleri ve Ermenistan'da Azerbaycanlılara Yönelik Şiddet: Çatışmaların Dinamikleri

1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan tehciri sürecinin acımasız bir şekilde yönetilmesinin görünürdeki sebeplerinden birisi de Sumgayıt Hadiseleri'dir. Bu hadise, sadece Azerbaycan'da değil, tüm Sovyetler Birliği'nde etnik milliyetçiliğin ve şovenizmin hızla yükseldiği bir dönemin başladığını gözler önüne sermektedir. Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılara yönelik şiddet ve katliamlar, bu olaylarla paralel bir şekilde gelişmiş ve iki halk

arasındaki derin güvensizlik ve düşmanlık, uzun vadeli trajedilerin kapısını aralamıştır. Şubat 1988 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye 30 kilometre uzaklıkta bulunan ve bir sanayi şehri olan Sumgayıt'ta meydana gelen olaylar, Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında karşılıklı şiddetin arttığı bir dönemde patlak vermiştir (İsmayılov, 2013). Sumgayıt'ta ikamet eden bazı Ermeni ailelerine karşı şiddet uygulanmış, Ermenilere mahsus bazı ev ve iş yerleri saldırıya maruz kalmıştır. Sovyet yetkililerinin bu durumu kontrol altına alma noktasındaki zayıf tutumu, şiddeti daha da tırmandırmıştır. Sumgayıt hadiseleri, Ermenistan'daki Azerbaycanlılara yönelik şiddetin meşruiyet kazanmasını kolaylaştırmış, aynı zamanda Ermeni-Azerbaycanlı ilişkilerini tam anlamıyla koparmıştır. Sumgayıt hadiseleri Ermeniler tarafından 1915'te gerçekleştirildiği iddia edilen "sözde Ermeni sakkırımı" ise özdeşleştirilmiş ve bu da iki halk arasındaki düşmanlık duygularını daha da artırmış, etnik kimlik ve milliyetçilik anlayışları üzerinden bir nefret sarmalı yaratmıştır (Mamadov, 2017).

Yapılan değerlendirmeler ve analizler, Sumgayıt'ta meydana gelen olayların, Ermeni milliyetçileri ve Sovyet Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) tarafından yüksek düzeyde profesyonellik ve örgütlenme ile gerçekleştirilen provokatif eylemler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte, Ermeni milliyetçilerinin temel hedefinin, Azerbaycan'da yaşayan Ermenileri "Ermeni soykırımı kurbanları" olarak sunmak ve bu bağlamda Azerbaycanlılarla birlikte yaşamlarını devam ettirmeyi sorgulamak olduğu bilinmektedir. Bu yaklaşım, kamuoyunda Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerine dair kalıcı bir olumsuz algı oluşturmayı amaçlamıştır. Sumgayıt Hadiseleri'nden sonra Ermenistan'ın resmî gazetesi olan "Коммунист" (Kommunist) gazetesinin yayınları, bu iddiaları destekleyen önemli belge olarak değerlendirilebilir. Özellikle 2 Kasım 1988 tarihinde gazetede yayımlanan "Sumgayıt'ta soykırım" ve "Sumgayıt'ta Ermenilere yapılan işkenceler" gibi başlıklar, olayların Ermeni milliyetçileri tarafından bilinçli bir şekilde sunulduğunu ve bu bağlamda bir kamuoyu oluşturma çabasını gözler önüne sermektedir. Bu tür yayınlar, olayların belli kurumlar tarafından yönetildiğini, sistematik bir şekilde propagandaya dönüştürüldüğünü göstermektedir (Kommunist, 1988).

Sumgayıt Olayları sırasında 26'sı Ermeni, 6'sı Türk olmak üzere toplam 32 kişi yaşamını yitirmiştir. SSCB Başsavcısı tarafından açıklanan resmî ölüm sayısı 32 olarak belirlenmişken diğer kaynaklar bu rakamın çok üzerinde bir kayıp olduğunu iddia etmektedir. Bu durum, olayların ciddiyetine dair farklı değerlendirmeleri ortaya koymaktadır (Remnick, 1989). 28 Şubat'ta Sumgayıt hadiseleri zamanı öldürülen Ermenilerin hatırası her sene Ermeni diasporası ve Ermenistan Ermenileri tarafından anılmaktadır. Bu olay, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki etnik çatışmaların önemli bir parçası olarak hatırlanmakta ve tarihsel bağlamda derin bir acı

olarak değerlendirilmektedir. Anma etkinlikleri, yaşanan trajedinin unutulmaması ve mağdurların anılması amacıyla düzenlenmektedir (Medvede, 1991, s. 209).

Yaşanan olaylarla ilgili pek çok komplo teorisi de ortaya atılmıştır. Bill Keller, 1988'in ikinci yarısında New York Times'ta yaptığı açıklamada, Sumgayıt olayları ile 27-29 Şubat tarihlerinde yaşanan Ermeni ayaklanmaları, Azerbaycan'ı itibarsızlaştırmak amacıyla Ermeniler tarafından planlandığını öne sürmüştür. Bu iddialar, olayların ardındaki motivasyonları ve siyasi oyunları sorgulayan bir bakış açısını temsil etmektedir (Keller, 1988). Sumgayıt'ta yaşanan etnik şiddet, Ermenistan'daki Azerbaycanlılar üzerinde de benzer bir etki yaratmış, karşılıklı göç ve şiddet olayları birden fazla şehirde patlak vermiştir. Ermenistan'da Azerbaycanlılara yönelik şiddet, Sumgayıt'ta başlayan olayların bir yansıması olarak görülmektedir.

Özge Tuncerli'nin "Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında 1988 Sumgayıt Olayları" adlı çalışması, 1988 yılında gerçekleşen Sumgayıt olaylarını Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde ele alarak etnik çatışmaların kökenlerini ve sonuçlarını incelemektedir. Tuncerli, Sumgayıt Hadiseleri'nin tarihsel bağlamını incelerken Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginliklerin kökenlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Sovyetler Birliği dönemindeki etnik milliyetçilik hareketleriyle ilişkilendirmiştir. Etnik milliyetçiliğin rolünü, bu gerginliklerin nasıl tırmandığını ve özellikle 1980'lerdeki siyasi gelişmelerin etkilerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Çalışma, Sumgayıt olaylarının yalnızca yerel bir mesele olmadığını, aynı zamanda uluslararası düzeyde yarattığı etkileri de irdeleyerek bölgedeki jeopolitik dinamiklere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle olayların Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecindeki etnik çatışmaları nasıl tetiklediği, Batı'nın ve Rusya'nın bu konudaki tutumları ve uluslararası kamuoyunun tepkileri gibi unsurlar üzerinde dururan Tuncerli, bu olayların Dağlık Karabağ sorunu üzerindeki yansımalarını değerlendirirken etnik kimliklerin şekillenmesindeki etkilerini de incelemiştir (Tuncerli, 2019, s. 141).

Bu dönemde yaşanan en belirgin olaylardan biri, Tophane Ormanı Olayları'dır. Tophane Ormanı, Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu bölge, özellikle Sovyet Azerbaycanı'nın etnik ve siyasi dinamiklerinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Tophane olayları, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ve milliyetçi hareketlerinin bir simgesi olarak kabul edilir. Ayrıca, bu orman bölgesi, Azerbaycan halkının topraklarına ve kültürel mirasına sahip çıkma noktasında güçlü bir sembol hâline gelmiştir. Tophane Ormanı'ndaki tarihsel olaylar, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin inşasında önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmektedir. 1988'in sonlarına doğru Ermenistan'ın başkenti Erivan'a yakın Tophane Ormanı'nda, Azerbaycanlılara yönelik büyük çapta bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Ermeniler, Azerbaycanlılara ait evleri ve kampları ateşe vermiş, bu saldırılarda çok sayıda Azerbaycanlı

hayatını kaybetmiştir. Tophane Ormanı, Azerbaycanlıların evlerini terk etmeleri ve hayatta kalanların zorla göç ettirilmesiyle sonuçlanan bir etnik şiddet olayına sahne olmuştur. Ermenistan'da bu tür toplu saldırılar, devletin desteklediği ya da göz yumduğu bir ortamda gerçekleşmiş, Azerbaycanlıların güvenliğini sağlamakta aciz kalan Sovyet hükûmeti, bu tür etnik temizliklerin önüne geçememiştir (Aghayev, 2022, s. 93).

3. Ermenistan ve Azerbaycan Arasındaki Çatışmaların Teorik Analizi

Azerbaycanlılar ve Ermenilerin ulusal anlatıları, etnik kimlik inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu anlatılar, toplumsal belleği, tarihsel tecrübeleri ve kültürel değerleri içeren unsurlar ile beslenmiştir. Sumgayıt Olayları (1988), Azerbaycan halkının ulusal kimliğinin savunulması açısından ne kadar önemliyse, Karabağ Savaşı da ulusal bir kimlik oluşturma aşamasında Ermeniler için bir o kadar önemli olmuştur. Bu bağlamda, ulusal anlatılar hem toplumsal birlikteliği sağlamada hem de etnik ayrımcılığı derinleştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Etnik kimlikler, bu anlatılar üzerinden şekillenmekte ve güçlendirilmektedir. Benedict Anderson ve Edward Said tarafından geliştirilen teoriler, bu anlatıların inşa edilmesinde, dış etkenler ve iç toplumsal dinamiklerin birbirini nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olur.

Benedict Anderson, "Hayali Cemaatler" (Imagined Communities) adlı eserinde, milliyetçiliğin ve ulusal kimliğin modern toplumlarda nasıl inşa edildiğini ele almıştır. Anderson'a (1995) göre, ulusal kimlik, bireylerin kendilerini bir ulusun parçası olarak hissetmeleri, ancak bu ulusla doğrudan ve somut bir bağ kuramayacak kadar geniş bir toplumda yaşamaları nedeniyle "hayali" bir inşa olarak ortaya çıkmaktadır (Anderson, 1995). Bu bağlamda, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar, her iki toplumun da kendi ulusal kimliklerini "hayali cemaatler" üzerinden tanımlamalarından beslenmektedir.

1988-1989 yıllarında Ermenistan'dan Azerbaycanlıların tehciri, sadece toplumsal gerilimlerin bir sonucu değil, aynı zamanda her iki halkın kendi ulusal kimliklerinin, tarihsel anlatılarının ve milliyetçi ideolojilerinin bu çatışmaya nasıl yansıdığına da bir göstergesidir. Ermenistan ve Azerbaycan, uzun yıllar süren karşılıklı etnik gerilimlerle, ulusal kimliklerini şekillendirirken, bu kimlikler büyük ölçüde tarihsel travmalar ve ulusal kahramanlık anlatıları üzerine inşa edilmiştir. Anderson'ın kavramsal çerçevesi, her iki tarafın bu anlatılara dayalı kimlik inşasının, birbirine düşman ulusal toplulukların oluşumunda ne denli etkili olduğunu anlamaya yardımcı olur. Özellikle Ermeni ve Azerbaycanlılar arasındaki etnik sınırların belirginleşmesi, ulusal kimliğin ve tarihsel hafızanın nasıl birbirini pekiştiren ve pekiştirilen bir halkalar zinciri oluşturduğunu gösterir. Anderson'ın teorisi, bu tür ulusal kimliklerin çok derin yerleşmiş olan kültürel ve toplumsal dinamiklerle şekillendiğini vurgulamaktadır. Azerbaycanlılar, Ermenilerin

kendilerini tehdit olarak algılamasına yol açacak şekilde, Ermeni işgaline karşı savaş ve bağımsızlık mücadelesi gibi anlatılarla kimliklerini oluşturmuşlardır. Bu, her iki toplumun da kendi kimliklerini savunma ve dışarıdan gelen tehditlere karşı birleştirici bir milliyetçilik inşa etme çabalarını pekiştirmiştir.

Edward Said'in Oryantalizm teorisi, Batı'nın Doğu yönelik "öteki" anlayışını nasıl inşa ettiğini ve bu insanın hem Batı hem de Doğu toplumlarının iç dinamiklerini nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Said, Batı'nın Doğu'yu bir "egzotik" ya da "geri" bir dünya olarak tanımlamasının, Doğu toplumları üzerinde derin etkiler bıraktığını savunur (Said, 1978). Azerbaycan ve Ermenistan'ın tarihsel ilişkileri de benzer şekilde, dış güçlerin etkisiyle şekillenmiş ve bu dış etkiler, her iki halkın da kendilerini birer kimlik olarak tanımlama biçimlerini etkilemiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki etnik çatışma, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve bölgedeki güç boşluğunun ardından daha da derinleşmiştir. Her iki toplum da ulusal kimliklerini, kendi topraklarını savunma ve "öteki"yi tanıma çabaları üzerinden şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Said'in teorisi, her iki tarafın birbirlerine bakışındaki "öteki" kavramını anlamada yardımcı olmaktadır (Said, 1999, s. 55). Ermeni ve Azerbaycanlılar arasındaki ayrım, sadece etnik kökenle değil, aynı zamanda kültürel ve dini temeller üzerine de kurulmuştur. Edward Said'in Oryantalizm teorisine göre, ötekileştirme süreçlerinde din merkezi bir rol oynamaktadır. Batı'nın Doğu'yu tanımlama biçiminde, özellikle İslam gibi dinler, yabancı, geri kalmış ve tehditkâr bir "öteki" kimliğinin inşasında belirleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Ermeni toplumu, Azerbaycanlıları "öteki" olarak görmekte ve onları kendi ulusal kimliğini tehdit eden bir unsur olarak algılamaktadır. Aynı şekilde, Azerbaycanlılar da Ermeni toplumu tarafından dışlanmış ve tehdit edilmiş bir kimlik inşa etmiştir.

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma da özellikle milliyetçiliğin ve ulusal kimlik inşasının derin etkileriyle şekillenmiştir. Bu çatışmayı anlamak için Ernest Gellner ve Anthony Smith gibi milliyetçilik teorisyenlerinin eserlerinden yararlanmak, Ermenistan ve Azerbaycan halklarının ulusal kimliklerini nasıl oluşturduklarını ve bu kimliklerin çatışmalara nasıl zemin hazırladığını ortaya koymak açısından oldukça önemlidir.

Gellner'e göre, milliyetçilik modern toplumun bir yan ürünü olup sanayileşme ve devletin yaygınlaşması sürecinde güçlenmektedir. Modernleşme süreci, toplumların köklü değişimler geçirmesine yol açarken bu süreçte milliyetçilik, toplumu birleştirici ve ortak bir kimlik oluşturucu bir güç olarak ortaya çıkar. Gellner, milliyetçiliği, devletin ve sanayileşmenin gereksinimlerinden kaynaklanan bir olgu olarak değerlendirir (Gellner, 2006, s. 83).

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve bölgedeki güç boşluğu ile daha da derinleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin kontrolündeki bu toplumlar, merkezi

otoritenin zayıflamasıyla birlikte kendi ulusal kimliklerini yeniden inşa etme çabalarına girişmişlerdir. Gellner'in teorisi bağlamında, her iki toplum da modernleşme ve devletleşme süreçlerinin bir sonucu olarak milliyetçiliklerini güçlendirmiştir. Bu güçlenme, toplumsal farklılıkları pekiştiren, kendi ulusal kimliklerini savunmak amacıyla diğer etnik gruplara karşı ayrımcılığı teşvik eden bir süreç hâlini almıştır.

Anthony Smith, milliyetçiliğin, halkların kültürel mirasına dayandığını ve milliyetçilik hareketlerinin, etnik kimlikler üzerinden şekillendiğini öne sürmüştür (Smith, 2001). Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışma, Smith'in etnik milliyetçilik anlayışını anlamak için güçlü bir örnektir. Her iki halk da tarihsel deneyimlerini, kültürel miraslarını ve etnik kimliklerini, milliyetçi ideolojilerine temel almışlardır. Her iki halk için "Ermeni Soykırımı" (1915) ve Sumgayıt Olayları gibi travmatik olaylar, bu etnik milliyetçiliğin beslenmesinde önemli rol oynamıştır. Her iki toplum da ulusal kimliklerini savunma ve bir ötekini tanıma sürecinde bu olayları hafızalarında canlı tutmuşlardır.

Smith'in etnik milliyetçilik hakkındaki teorisinden (Smith, 2002) hareket edecek olursak, bu iki halk arasındaki çatışma, sadece modern devletleşme sürecinden değil, aynı zamanda bu halkların tarihsel travmalarından ve etnik kimliklerinin şekillendiği kültürel bağlardan da beslenmektedir (Smith, 2002). Bu bağlamda, Smith'in teorisi, Ermenistan ve Azerbaycan halklarının karşılıklı düşmanlıklarını anlamak için önemlidir.

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma, uluslararası ilişkiler teorilerinin her biriyle farklı açılardan değerlendirilebilecek karmaşık bir durumdur. Realizm, bu çatışmayı güç mücadelesi ve ulusal çıkarlar doğrultusunda anlamaya çalışırken liberalizm, uluslararası normlar ve kurumlar aracılığıyla çözüm arayışını öne çıkarmaktadır. Konstrüktivizm ise kimlik, kültür ve tarihsel anlatıların çatışmalardaki rolünü vurgulamaktadır.

Realizm, uluslararası ilişkilerde devletlerin başlıca aktörler olduğunu ve devletlerin davranışlarının temel olarak güç mücadelesi ve ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini savunur (Keyik ve Erol, 2019, s. 21). Realistlere göre uluslararası sistem anarşiktir, yani uluslararası alanda bir merkezî otorite yoktur ve bu nedenle devletler, hayatta kalabilmek ve ulusal çıkarlarını savunabilmek için güç kullanımı ve askerî gücü önemli araçlar olarak görürler. Bu bağlamda, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma, realist bir bakış açısıyla her iki devletin bölgesel üstünlük ve güvenliklerini sağlamaya yönelik milliyetçi çıkarlarının çatışması olarak yorumlanabilir.

Ermenistan, özellikle Azerbaycan'dan işgal ettiği Karabağ bölgesini toprak bütünlüğünü savunmak amacıyla askerî gücü kullanmayı bir strateji olarak benimsemiştir. Azerbaycan ise topraklarını geri alma ve kendi ulusal güvenliğini sağlama adına askerî operasyonları meşru bir

hak olarak görmüştür. Realizm, bu çatışmada her iki devletin ulusal çıkarlarını güvence altına almak için askerî gücü kullanmayı, diplomatik çözümler yerine birincil seçenek olarak görmesini anlamlı kılmaktadır.

Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde bu çatışma, bir güç mücadelesi olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, realist bakış açısı, her iki tarafın dış güçlerden (Rusya, Türkiye, Avrupa ülkeleri gibi aktörler) aldığı desteğin önemini de vurgulamaktadır. Bu durum, realist teorinin “güç ve güvenlik” anlayışıyla paralellik arz etmektedir.

Liberalizm, uluslararası ilişkilerde devletlerin yanı sıra uluslararası kurumların, normların ve ekonomik ilişkilerin de önemli rol oynadığını savunmaktadır. Liberaller, devletlerin sadece güvenlik ve güç hesapları ile hareket etmediklerini, aynı zamanda uluslararası normlara, insan haklarına ve iş birliği olanaklarına da dikkat ettiklerini ileri sürmektedirler (Kara, 2025, s. 149). Liberal bir bakış açısıyla Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmanın çözümü için uluslararası kurumlar ve diplomasinin rolü önemli bir yer tutmaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerginlik, liberal teorinin de öngördüğü gibi, uluslararası normlar ve organizasyonlar (örneğin Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) aracılığıyla çözülmeye çalışılabilir. Her iki taraf da zaman zaman ateşkes anlaşmalarına imza atmış, ancak bu anlaşmalar uzun vadeli bir barışa dönüşmemiştir. Liberalizme göre bu tür çatışmaların çözümü için uzun vadeli barış inşası, ekonomik iş birliği ve güven artırıcı tedbirler gerekmektedir.

Azerbaycan ve Ermenistan, ekonomik ilişkiler ve bölgesel iş birliği yoluyla çatışmayı daha yapıcı bir hâle getirebilirler. Örneğin, enerji kaynakları ve ticaret alanında yapılacak işbirlikleri, iki ülke arasında daha fazla diyalog ve uzlaşma zemini yaratabilir. Bununla birlikte liberal bir bakış açısına göre dış güçlerin, özellikle de Rusya ve Türkiye'nin bu çatışmaya olan müdahalesi, uluslararası kurumların etkinliğini sınırlamaktadır. Bu da liberal teorinin, uluslararası aktörlerin ve kurumların çatışmaların çözümündeki rolünü sorgulayan bir eleştiri oluşturmaktadır.

Konstrüktivizm, uluslararası ilişkilerde devletlerin ve diğer aktörlerin davranışlarının yalnızca maddi güçle değil, aynı zamanda sosyal yapılar, kimlikler, ideolojiler ve kültürel normlarla şekillendiğini savunmaktadır (Kaya, 2008, s. 96). Bu teoriyi Ermenistan ve Azerbaycan çatışmasına uyguladığımızda bu çatışmanın derinlemesine bir kimlik mücadelesi olduğu görülmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma, yalnızca toprak sorunları ile sınırlı değildir, aynı zamanda her iki devletin ulusal kimliklerinin, tarihsel travmalarının ve kültürel anlatılarının birer yansımasıdır. Sumgayıt Olayları, Dağlık Karabağ Savaşı gibi trajik olaylar, her iki toplumun kimlik inşasında merkezi bir rol oynamaktadır. Konstrüktivist bakış açısı, bu

kimliklerin ve toplumsal anlatıların çatışmaları nasıl beslediğini ve her iki tarafın birbirini nasıl “öteki” olarak gördüğünü anlamaya olanak tanımaktadır. Konstrüktivizm, bu çatışmanın çözümü için yalnızca sınırların yeniden çizilmesi veya askeri müdahalelerden ziyade, kimliklerin yeniden inşa edilmesi ve sosyal yapılar arasındaki algıların değiştirilmesini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak yapılan bu inceleme, bu çatışmaların çok boyutlu bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Etnik kimlik, milliyetçilik teorileri ve uluslararası ilişkiler teorileri aracılığıyla çatışmanın dinamikleri derinlemesine ele alınmıştır. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerginliklerin, yalnızca etnik ya da siyasi faktörlerden kaynaklanmadığı, aslında her iki toplumun maruz kaldığı bu tarihsel travmaları ortaya çıkararak yine de siyasi sebepler, bölgesel güçler, özellikle de Sovyetlerin, ardından da onun halefi Rusya'nın menfaatleridir. Teorik çerçeveler, bu çatışmaların daha geniş bir bağlamda nasıl evrildiğini ve bölgedeki uluslararası ilişkilerdeki rolünü anlamaya yardımcı olmaktadır.

4. Uluslararası Tepkiler ve Çatışmanın Günümüzdeki Yansımaları

1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan deportasyonu ve bölgede yaşanan etnik şiddet, sadece Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecinde iki halk arasındaki ilişkileri etkilemekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası toplumun bu tür etnik çatışmalara verdiği tepkiyi de ortaya koymuştur. 1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan deportasyonu ve yaşanan etnik şiddet, hem Sovyetler Birliği'nin iç sorunları hem de dünya genelindeki uluslararası barış ve güvenlik ortamı açısından önemli bir gündem maddesi hâline gelmiştir. O dönemde, uluslararası kuruluşlar bu olayları genellikle kınamakla yetinmiş, etkin müdahale ve çözüm önerileri konusunda pek fazla ilerleme kaydedilmiştir (Aghayev, 2022).

Birleşmiş Milletler (BM), 1988-1989 yıllarındaki olaylara dair doğrudan bir karar almasa da soykırım ve etnik temizlikle ilgili genel ilkeler ve insan hakları ihlalleri çerçevesinde bu tür şiddet olaylarını kınamıştır. 1948 yılında kabul edilen “Soykırım Sözleşmesi” (Genocide Convention), etnik temizlik gibi olayları yasaklamış ancak bu olayların önlenmesi noktasında güçlü bir uluslararası müdahale mekanizması oluşturulmamıştır. BM, söz konusu dönemde Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerilimi diplomatik yollarla çözmeye çalışmış, iki ülke arasında barışçıl çözüm çağrılarında bulunmuş ancak her iki tarafın da ulusal çıkarlarını savunmaları sebebiyle somut bir ilerleme kaydedilememiştir (Cumhurbaşkanı Kütüphanesi, 2022).

1989 yılında, BM Genel Kurulu tarafından “Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” (International Covenant on Civil and Political Rights) çerçevesinde, her iki ülkenin de halklarının ulusal kimliklerini ve haklarını savunma hakkı vurgulanmış, ancak bu hakların ihlaline yönelik ciddi bir denetim gerçekleştirilmemiştir. Bu da olaylara uluslararası düzeyde müdahaleyi sınırlı hâle getirmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmalar, Avrupa Konseyi ve Avrupa

Parlamentosu'nda da geniş bir şekilde tartışılmıştır. 1990'larda, Avrupa Konseyi, özellikle Azerbaycanlı mültecilerin yaşadığı dramı gündeme getirmiş ve Ermenistan'a, Azerbaycanlılara yönelik ayrımcılığı durdurma çağrısı yapmıştır. Ancak, bu çağrılar da çoğu zaman iç hukuki ve siyasi sınırlarla sınırlı kalmış, Ermenistan'a doğrudan müdahale edilmemiştir (Cumhurbaşkanı Kütüphanesi, 2022). Avrupa Parlamentosu ise zaman zaman taraflar arasında şiddeti körükleyen politikaları ve durumu kınamış, çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesi için çağrılar yapmıştır. Ancak Avrupa Parlamentosu'nun bu çağrıları, ulusal çıkarlar ve daha geniş jeopolitik dengeler nedeniyle pratikte sınırlı etkiler yaratabilmiştir.

Uluslararası İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) ve Amnesty International gibi insan hakları kuruluşları, 1988-1989 yıllarında Ermenistan'da Azerbaycanlılara yönelik şiddet olaylarını ve zorla göçe tabi tutulmaları sürekli olarak kınamış ve raporlarında bu olayları insan hakları ihlalleri olarak değerlendirmiştir. Her iki kuruluş, Ermenistan ve Azerbaycan hükûmetlerine, sivillere yönelik şiddeti durdurmak ve mülteci haklarını güvence altına almak için somut adımlar atma çağrısında bulunmuştur. Amnesty International, özellikle Ermenistan'dan zorla göç ettirilen Azerbaycanlılara yönelik şiddet ve katliamları, uluslararası düzeyde bir insan hakları ihlali olarak kabul etmiştir. Uluslararası İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) de aynı şekilde, etnik temizlik ve ayrımcılıkla ilgili kapsamlı raporlar sunarak bu tür ihlallerin uluslararası toplum tarafından derhal ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Adalet Divanı gibi yargı organlarının, bölgedeki etnik temizlik ve insan hakları ihlalleri konusundaki müdahaleleri, genellikle siyasi çıkarlar ve ulusal egemenlik savunmaları nedeniyle yavaş ilerlemiştir. Ancak, bu tür suçların uluslararası ceza hukukunda işlenmesi gerektiği ve cezai sorumluluk taşıyan tüm aktörlerin hesap vermesi gerektiği vurgulanmıştır (Cumhurbaşkanı Kütüphanesi, 2022). Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginlikler, genellikle Rusya'nın ve Batı dünyasının bu iki ülke üzerindeki çıkarlarını dengeleme çabalarıyla şekillenmiştir. Özellikle Birinci Karabağ Savaşı (1988-1994) ve sonrasında yaşanan çatışmalar, bu bölgedeki jeopolitik dinamiklerin ne kadar karmaşık olduğunu ve bu tür etnik çatışmaların sadece yerel değil, küresel güçler tarafından da dikkatle izlendiğini göstermektedir.

Sonuç

1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan tehciri, sadece iki halk arasındaki etnik çatışmaların derinleşmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda bu bölgedeki siyasi ve sosyal dinamikleri de köklü bir şekilde değiştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan gerginlikler, tarihsel olarak biriken etnik gerilimlerin patlak vermesiyle şiddetli çatışmalara dönüşmüştür. Bu dönemdeki deportasyonlar, Azerbaycan halkında büyük bir travma yaratmış, her iki halkın ulusal anlatılarına kalıcı etkiler

bırakmıştır. Ermenistan'daki Azerbaycanlılara yönelik şiddet ve Sumgayıt Hadiseleri gibi olaylar, etnik temizlik ve soykırım suçlarıyla ilişkilendirilmiş, uluslararası insan hakları kuruluşları bu olayları kınamış olsa da etkin bir çözüm için uluslararası müdahaleler çoğunlukla yetersiz kalmıştır. İki ülke arasındaki bu çatışmalar sadece geçmişte değil, günümüzde de Azerbaycan'ın dış politikasını belirleyen bir mesele hâline gelmiştir. Bugün, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkiler, geçmişin acı hatıralarıyla şekillenmiştir. Karabağ Savaşı gibi güncel meseleler bu derin yaraların hâlâ taze olduğunu göstermektedir.

Uluslararası tepki, başlangıçta yalnızca kınama ve diplomatik çözüm çağrılılarıyla sınırlı kalmış, somut bir çözüm üretilmesi konusunda yetersiz kalmıştır. Ancak, bu olaylar uluslararası ilişkilerde, etnik çatışmaların, yalnızca bölgesel değil küresel güvenliği de tehdit eden unsurlar olduğunu gözler önüne sermektedir. Çatışmaların uluslararası hukuk, insan hakları ve barışçıl çözüm arayışları bağlamında nasıl ele alınması gerektiği üzerine önemli dersler sunmuş ve bu tür olayların engellenmesi için daha etkili bir uluslararası mekanizmanın gerekliliği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, 1988-1989 yıllarındaki Azerbaycanlıların Ermenistan'dan tehciri sadece bölgenin siyasi manzarasını değiştirmesi açısından değil, küresel barışın ve güvenliğin korunması açısından da önemli bir hadisedir. Gelecekte benzer olayların önlenmesi, etnik çatışmalara karşı daha sağlam bir uluslararası mekanizma ve etkili bir çözüm yaklaşımının benimsenmesiyle mümkün olacaktır. Bu çalışmada, söz konusu çatışmaların tarihsel arka planı, dinamikleri ve uluslararası yansımaları incelenmiş, bu olayların sadece iki ülke için değil, küresel barış için de büyük öneme sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Acicbe, C. (2020). 1918-1921 Yıllarında Zengezurda Yaşanan Olaylar ve Zengezurun Ermenistana Verilmesi. *Avrasya Dünyası*, 4(7), 36-44.
- Aghayev, A. (2022). *Azerbaycan'da "Ermeni Meselesi" (1920-2021)*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aleskerov, A. (2007). *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arutyunyan, A. (1956). *Vospominaniya*. Yerevan: Armyanskoe Gosudarstvennoe İzdatelsvo.
- Arzumanlı, V. ve Mustafa, N.. (1998). *Tarihin Qara Səhifələri: Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq*. Bakı: Qartal.
- Asker, A. (2015). *"Ermeni Meselesi" ve Kafkasya Gerçekleri, Yüzcü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar-Gerçekler*. İstanbul: Aygan Yayınları.
- Bayramov, A. ve Edi, A. (2020). Ermenistan Devleti'nin Kurulması ve Bölgeden Azerbaycan Türklerinin Zorunlu Göç Ettirilmesi. (1906-1953). *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 377-398.
- Cumhurbaşkanı Kütüphanesi. (2022). *Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi*. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası.
- Gellner, E. (2006). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Geoffrey, H. (1993). *The First Socialist Society: A History Of The Soviet Union From Within*. USA: Harvard University.
- Gömeç, S. (1999). *Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Həsənli, C. (2009). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)*. Bakı: GARISMA MMC.
- İsmayılov, A. (2013). *Sumgayıt : SSRİ'nin sükutununun başlangıcı*. Bakı: Çəşoğlu.
- Kara, M. E. (2025). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Liberalizm ve Liberal Devlet İnşası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 145-152.
- Kaya, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(03), 83-111. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002074
- Keller, B. (1988). *Riot's Legacy of Distrust Quietly Stalks A Soviet City*. New York: The New York Times.
- Keyik, M. ve Erol, M. S. (2019). Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-49.
- Kommunist, Yerevan Newspaper. (2 Kasım 1988).
- Kuper, L. (1981). *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press.

- Lalayan, A. A. (2006). Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923) Ermeni Belgeleriyle Ermeni Soykırımını Yalamı 2. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mamadov, İ. (2017). *Azerbaycan'a Karşı Sumgayıt Tezgahı: Grigoryan'ın Dosyası*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Medvedev, R. ve Chiesa, G. (1991). *Time of Change: An Insider's View of Russia's Transformation*. Britain: IB Tauris.
- Mustafa, N. (2024). Azərbaycanlıların əzəli torpaqlarından sonuncu – 1988-1989-cu illər deportasiyası. Xalq Qəzeti.
<https://web.archive.org/web/20160312114252/http://www.xalqqazeti.com/az/news/social/40315>
- Mustafayev, Ş. (2015). XVIII.-XX. Yüzyıllarda Tarihi Azərbaycan Toprağı - İrevan Hanlığı'nın Arazisine Ermenilerin Göç Etitirilmə Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(91), 93-130.
- Mustafa-zade, R. (2006). Dve Respubliki. Azerbaydjano-Rossiyskie Otnosheniya v 1918–1922 gg. Moskva: MIK.
- Peter, K. (2006). *A History of The Soviet Union From The Beginning To The End*. Cambridge: Cambridge University.
- Remnick, D. (1989). *Hate Runs High In Soviet Union's Most Explosive Ethnic Feud*. Washington: The Washington Post.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Penguin Books.
- Said, E. (1999). *Oryantalizm ve Sonrası*, (Ed. Peter Osborne), Eleştirel Bakış: Entelektüellerle Söyleşi. Ankara: Dost Kitabevi.
- Sarıahmetoğlu, N. (2006). *Azeri-Ermeni İlişkileri 1905-1920*. Ankara: TTK.
- Sezgin, M. N. (2005). *Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet, Ermeni Sorununa Ermeni Milli Kimliği Açısından Bakış*. Ankara: Platin Yayınları.
- Shavrov, N. N. (1911). Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye: Predstoyashchaya Rasprodazha Mugani Inorodtsam. Sankt-Peterburg: Rus. sobranie.
- Smith, A. D. (2001). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Staub, E. (1989). *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuncerli, Ö. (2019). Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında 1988 Sumgayıt Olayları. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3, 132–144.
- Zavaryan, S. (2018). *Ekonomicheskie Usloviya Karabakha i Golod 1906–1907 g. (Perevod s Armyanskogo)*. S.-Peterburg.